

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Απόσπασμα από

[Πλάτων, Πρωταγόρας – μτφ.Η. Σ. Σπυρόπουλος]

.....

Όταν όλοι μας πήραμε θέση, ο Πρωταγόρας είπε: Θα είχες την καλοσύνη, Σωκράτη, τώρα πού όλοι μας είμαστε συγκεντρωμένοι, να μας μιλήσεις για όσα πριν από λίγο είπες σε μένα για το νεαρό; Και εγώ είπα: Πρωταγόρα, θ' αρχίσω με τα ίδια λόγια που είπα εδώ και λίγη ώρα, δηλαδή για ποιο ζήτημα ήρθα: τον Ιπποκράτη από δω τον έπιασε λαχτάρα να συναναστραφεί μαζί σου· λέει λοιπόν ότι θα χαιρόταν αν μάθαινε ποιο κέρδος θα έχει με το να μαθητεύσει κοντά σου. Όλο κι όλο αυτά είχαμε να πούμε. Πήρε τότε το λόγο ο Πρωταγόρας και είπε: Λοιπόν, νεαρέ μου, αν γίνεις μαθητής μου, να τι θα πάρεις: κάθε μέρα που θ' ακούς τη διδασκαλία μου θα γυρίζεις στο σπίτι σου καλύτερος — και την επομένη πάλι το ίδιο, και κάθε μέρα, συνέχεια, θα προοδεύεις στο καλύτερο. Κι εγώ ακούοντας αυτά του είπα: Δεν λες τίποτα το παράξενο, αλλά συνηθισμένα πράγματα, Πρωταγόρα· γιατί ακόμα κι εσύ — που είσαι τόσο μεγάλος στα χρόνια και τόσο σοφός — θα μπορούσες να γίνεις καλύτερος, αν βρισκόταν κάποιος να σε διδάξει κάτι που τυχαίνει να μην το ξέρεις. Μην απαντάς λοιπόν μ' αυτόν τον τρόπο, αλλά πες ότι αυτή τη στιγμή αλλάζει ξαφνικά την επιθυμία του τούτος ο Ιπποκράτης, και τον πιάνει πόθος να μαθητεύσει κοντά σ' αυτόν το νεαρό, που βρίσκεται στην πόλη μας εδώ και λίγες μέρες, τον Ζεύξιππο από την Ηράκλεια. Τον επισκέπτεται λοιπόν —όπως εσένα καλή ώρα — και παίρνει κι απ' αυτόν απάντηση ίδια με τη δική σου: δηλαδή ότι με τη συναναστροφή του κάθε μέρα θα γίνεται καλύτερος και θα προοδεύει· αν του έκανε δεύτερη ερώτηση: Σε τι λοιπόν θα γίνω καλύτερος και ποια θα είναι η προκοπή μου; ο Ζεύξιππος θα του έλεγε ότι, στη ζωγραφική. Πάλι, αν πήγαινε να βρει τον Ορθαγόρα τον Θηβαίο κι έπαιρνε απάντηση ίδια με

τη δική σου, και του έκανε δεύτερη ερώτηση — σε τι θα γίνεται καλύτερος κάθε μέρα με τη συναναστροφή του—, θα του απαντούσε ότι, στο παίξιμο του αυλού. Μια τέτοια απάντηση δώσε λοιπόν και συ στο νεαρό και σε μένα, που ρωτώ για χάρη του: ο Ιπποκράτης μας, με το να συναναστρέφεται τον Πρωταγόρα, κάθε μέρα που θα τον συναναστρέφεται θα γυρίζει στο σπίτι του καλύτερος, και καθεμιά απ' τις επόμενες μέρες την ίδια πρόοδο θα έχει σε ποια κατεύθυνση, και πάνω σε τι, Πρωταγόρα;

Κι ο Πρωταγόρας ακούοντας τα λόγια μου είπε: Σωκράτη, και συ με ωραίο τρόπο με ρωτάς, κι εγώ χαίρομαι ν' απαντώ σ' ανθρώπους που ρωτούν ωραία· λοιπόν ο Ιπποκράτης, αν έρθει κοντά μου, δεν θα πάθει ό,τι θα πάθαινε, αν συναναστρεφόταν κανέναν άλλο σοφιστή· γιατί, έξω από μένα, οι άλλοι βλάπτουν τους νέους: την ώρα που οι νέοι πάνε να ξεφύγουν από τις πρακτικές γνώσεις, οι σοφιστές τους φέρνουνε πάλι πίσω με το στασιό, και τους μπερδεύουν με πρακτικές γνώσεις, διδάσκοντάς τους πρακτική αριθμητική και αστρονομία και γεωμετρία και μουσικά όργανα — και λέγοντας αυτά έριξε μια ματιά στον Ιππία —, όμως αν έρθει κοντά μου, δεν θα σπουδάσει τίποτε άλλο, παρά μόνο αυτό για το οποίο ήρθε. Η διδασκαλία μου σε κάνει μυαλωμένο για τις υποθέσεις του σπιτιού σου (πώς να κυβερνάς με τον καλύτερο τρόπο το νοικοκυριό σου), και για τις υποθέσεις της πολιτείας (πώς να γίνεις ασυναγώνιστος πολιτικός και στα έργα και στους λόγους). Αν καταλαβαίνω καλά τα λόγια σου, του είπα, μου φαίνεται ότι κάνεις λόγο για την αρετή και υπόσχεσαι να κάνεις τους ανθρώπους υποδειγματικούς πολίτες. Ακριβώς αυτή είναι η υποχρέωση που αναλαμβάνω, Σωκράτη.

Τότε κατέχεις στ' αλήθεια θαυμάσια τέχνη, αν την κατέχεις, του είπα· γιατί θα σου πω ακριβώς αυτό που σκέφτομαι. Εγώ δηλαδή δεν πιστεύω ότι η τέχνη αυτή μπορεί να διδαχτεί, Πρωταγόρα· όμως μια και το λες εσύ, δεν επιτρέπω στον εαυτό μου να αμφιβάλλει. Είμαι όμως υποχρεωμένος να σου εξηγήσω πώς σχημάτισα τη γνώμη ότι αυτή δεν μπορεί να διδαχτεί ούτε να μεταδοθεί από τον ένα στον άλλον.

Δηλαδή εγώ, όπως κι οι άλλοι Έλληνες, έχω τη γνώμη ότι οι Αθηναίοι είναι λαός σοφός. Παρατηρώ λοιπόν ότι, όταν μαζευόμαστε στην εκκλησία του δήμου, κάθε φορά που είναι να καταπιαστεί η πολιτεία με κάποιο

οικοδομικό έργο, φωνάζουν τους αρχιτέκτονες να δώσουν τη συμβουλή τους για τα οικοδομήματα· όταν πάλι είναι να ναυπηγήσουν πλοία, τους ναυπηγούς, το ίδιο και για όλα τ' άλλα, όσα πιστεύουν ότι μπορεί κανείς να τα μάθη και να τα διδάξει. Όμως αν μπει στη μέση για να δώσει συμβουλή κάποιος άλλος, που εκείνοι δεν τον ξέρουν για άνθρωπο της δουλειάς (ας είναι όμορφος και πλούσιος κι αριστοκράτης όσο θες), δεν δίνουν καμιά προσοχή στα λεγόμενα του, αλλά τον παίρνουν στο ψιλό και χαλούν τον κόσμο, ώσπου ή ο ίδιος που ανάλαβε να δώσει συμβουλές σαστίσει και παραμερίσει, ή οι τοξότες τον τραβήξουν από το βήμα ή τον πετάξουν έξω με διαταγή των πρυτάνεων. Λοιπόν, όσα θέματα απαιτούν ειδίκευση, έτσι τ' αντιμετωπίζουν· αντίθετα, κάθε φορά πού το θέμα της συνεδρίασης έχει σχέση με τα γενικά συμφέροντα της πολιτείας, παίρνει το λόγο και δίνει την συμβουλή του χωρίς καμιά διάκριση ο ξυλουργός, ο χαλκιάς κι ο τσαγκάρης, ο εισαγωγέας κι ο караβοκύρης, ο πλούσιος και ο φτωχός, ο αριστοκράτης κι ο άνθρωπος του λαού· τώρα όμως κανείς δεν τους βάζει μπροστά γι' αυτό, όπως στην προηγούμενη περίπτωση — επειδή δηλαδή μπαίνουν στη μέση και δίνουν συμβουλές, ενώ σε κανένα σχολείο δεν πήγαν ούτε είχαν κανένα δάσκαλο, ολοφάνερα επειδή πιστεύουν ότι αυτά τα πράγματα δεν μπορεί να διδαχθούν. Και μη μου πεις ότι αυτό γίνεται μόνο στις δημόσιες υποθέσεις, γιατί και στην ιδιωτική τους ζωή οι πιο σοφοί κι οι πιο άξιοι πολίτες την αρετή αυτή πού έχουν δεν μπορούν να την μεταδώσουν σ' άλλους· να, ο πατέρας των νεαρών από δω, ο Περικλής, τους έδωσε καλή και γερή μόρφωση πάνω σ' ό,τι μπορούσαν να πάρουν απ' τους δασκάλους· όμως πάνω σ' αυτό που ο ίδιος του είναι σοφός ούτε ο ίδιος τους μορφώνει ούτε σε κανέναν άλλον τους εμπιστεύεται, αλλά γυρνούν εδώ κι εκεί μόνοι τους, σαν τα αδέσποτα κοπάδια — μήπως κάπου στην τύχη συναπαντήσουν την αρετή. Και δεύτερο παράδειγμα: ο ίδιος αυτός άντρας, ο Περικλής, ανάλαβε να μεγαλώσει τον Κλεινία, τον μικρότερο αδερφό του Αλκιβιάδη από δω. Λοιπόν, επειδή φοβόταν μήπως ο Αλκιβιάδης — τον ξέρουμε δα — τον παρασύρει στη διαφθορά, τον ξέκοψε απ' αυτόν, τον έβαλε οικότροφο στο σπίτι του Αρίφρονα και προσπαθούσε να τον μορφώσει. Δεν πέρασαν έξι μήνες — και ο Αρίφρονας του τον έφερε πίσω, γιατί δεν ήξερε τι να κάμει μ' αυτόν. Μπορώ να σου αναφέρω κι ένα σωρό άλλους, που οι ίδιοι τους ήταν άξιοι, όμως κανέναν ποτέ δεν έκαναν καλύτερον, ούτε συγγενή τους ούτε ξένο.

Αυτά λοιπόν παρατηρώ, Πρωταγόρα, και βγάζω το συμπέρασμα ότι η αρετή δεν διδάσκεται· αλλά, όταν ακούω από σένα να λες το αντίθετο, κλονίζομαι, και πιστεύω ότι τα λόγια σου κρύβουν κάποιαν αλήθεια· γιατί σχημάτισα τη γνώμη ότι πολλά πράγματα έμαθες από την πείρα, πολλά από τους δασκάλους, κι άλλα μόνος σου τ' ανακάλυψες. Λοιπόν, αν σου είναι εύκολο να μας αποδείξεις πιο καθαρά ότι η αρετή μπορεί να διδαχτεί, μην αρνηθείς, αλλά απόδειξέ το.

Καλά, Σωκράτη, δεν θα αρνηθώ, είπε. Μόνο τι προτιμάτε, να σας το αποδείξω λέγοντας ένα μύθο, σαν μεγαλύτερος σε νέους, η να το αναπτύξω με λόγο; Που λες, πολλοί από τους ακροατές του έδωσαν το ελεύθερο να πραγματευθεί το θέμα του όπως θέλει. Ε τότε, είπε εκείνος, νομίζω πώς είναι πιο ευχάριστο να σας διηγηθώ ένα μύθο.

Ήταν κάποτε μια εποχή, που υπήρχαν θεοί, αλλά δεν υπήρχαν ζώα καμίας ράτσας πάνω στη γη. Και όταν ήρθε η ώρα που όρισε και γι' αυτά η μοίρα να 'ρθούν στον κόσμο, τα πλάθουν οι θεοί μέσα στη γη από ένα μείγμα που έκαναν από χώμα και φωτιά και απ ό,τι μπορεί να ενωθεί με χώμα και φωτιά. Λοιπόν, την ώρα που ήταν να τ' ανεβάσουν στο φως του ήλιου, έδωσαν εντολή στον Προμηθέα και τον Επιμηθέα να τα φροντίσουν και να τους μοιράσουν αξιουσύνες, τέτοιες που να ταιριάζουν στο καθένα τους. Τότε ο Επιμηθέας ζητά από τον Προμηθέα τη χάρη, μόνος του να κάμει τη μοιρασιά: «Κάνω εγώ τη μοιρασιά, του είπε, και συ έρχεσαι μετά και κάνεις επιθεώρηση». Μ' αυτά τον πείθει, και κάνει αυτός τη μοιρασιά. Αρχίζει λοιπόν αυτός τη μοιρασιά, και σε μερικά έδινε δύναμη, όχι όμως και γρηγοράδα, τα πιο αδύνατα τα εφοδίαζε με γρηγοράδα· σ' άλλα έδινε όπλα, για όσα όμως άφηνε χωρίς αρματωσιά σοφιζόταν κάποια άλλη ικανότητα, για να κρατιούνται στη ζωή. Δηλαδή αυτά που τα έκλεισε μέσα σε μικρό σώμα, τους χάριζε γοργά φτερά η υπόγεια κατοικία· όσα πάλι τα προίκιζε με μεγάλο σώμα, σ' αυτό το ίδιο εμπιστεύθηκε να τα διαφεντεύει· και τις άλλες χάρες τις μοίραζε κρατώντας αυτό το δίκαιο μέτρο. Και αν τα σοφιζόταν όλ' αυτά, ήταν γιατί είχε την έγνοια μήπως καμιά ράτσα χαθεί από το πρόσωπο της γης. Ύστερα, αφού τα εφοδίασε μ' όσα χρειάζονταν, για να μην αφανίσουν το ένα το άλλο, σοφιζόταν τρόπους να τα προστατέψει από τις αλλαγές του καιρού — που είναι στο χέρι του Δία — ντύνοντάς τα με πυκνό τρίχωμα και χοντρές προβιές, που να μπορούν να

τα φυλάξουν από το κρύο, μα μπορούν κι από τη ζέστη· κι όταν ήταν να πάνε για ύπνο, φρόντισε πάλι το καθένα τους να έχει σκεπάσματα ταιριαστά και δοσμένα από τη φύση· και τα παπούτσωσε άλλα με οπλές, άλλα με δέρματα χοντρά και χωρίς αίμα. Νοιάστηκε ακόμη το καθένα τους να βρίσκει διαφορετική τροφή, άλλο χόρτα της γης, άλλο καρπούς δέντρων κι άλλο ρίζες· μάλιστα σε μερικά έδωσε για τροφή τη σάρκα άλλων ζώων τα 'φερε έτσι, ώστε αυτά τα τελευταία να γεννούν από ένα δυο, τα θύματά τους όμως να γεννοβολούν πολλά μικρά — αυτόν τον τρόπο βρήκε για να σωθεί η ράτσα τους. Που λες, ο Επιμηθέας βέβαια δεν ήταν και πολύ σοφός· έτσι δεν πήρε είδηση πως ξόδεψε όλες τις χάρες στα άλογα ζώα· του έμενε ωστόσο αφρόντιστη ακόμα η ράτσα των ανθρώπων — και δεν ήξερε τι να κάνει. Την ώρα που εκείνος καθόταν με τα χέρια σταυρωμένα, έρχεται ο Προμηθέας για να επιθεωρήσει τη μοιρασιά. Και βλέπει τα άλλα ζώα εφοδιασμένα με όλα κι όπως τους ταίριαζε, τον άνθρωπο όμως γυμνό και ξυπόλυτο, δίχως σκεπάσματα και αρματωσιά· είχε φτάσει κιόλας η μέρα που όρισε η μοίρα να βγει κι ο άνθρωπος από τη γη στο φως του ήλιου. Τότε, καθώς έζωνε τον Προμηθέα η δυσκολία, ποιον τρόπο να βρει για να κρατηθεί ο άνθρωπος στη ζωή, του ήρθε στο νου να κλέψει του Ηφαίστου και της Αθηνάς τη σοφή τέχνη μαζί και τη φωτιά — γιατί δίχως φωτιά η τέχνη αυτή δεν μπορεί να γίνει κτήμα κανενός ούτε να του σταθεί χρήσιμη — και έτσι την κάνει δώρο στον άνθρωπο. Ο άνθρωπος λοιπόν μ' αυτόν τον τρόπο πήρε στα χέρια του την τέχνη που τον βοηθά για να ζήσει, αλλά του έλειπε η άλλη τέχνη, η πολιτική· γιατί αυτή βρισκόταν δίπλα στον θρόνο του Δία. Όμως ο Προμηθέας δεν είχε πια καιρό να μπει στην ακρόπολη του Δία — ας μην ξεχνάμε ότι ο Δίας είχε φοβερούς καστροφύλακες. Μπήκε όμως κρυφά στο συνεταιρικό εργαστήριο της Αθήνας και του Ηφαίστου, που μέσα εκεί δούλευαν — με τι μεράκι! — τις τέχνες τους· κλέβει λοιπόν και του Ηφαίστου την τέχνη, που δουλεύει με τη φωτιά, και τις υπόλοιπες τέχνες, που είναι της Αθηνάς, και τις δίνει στον άνθρωπο. Και έτσι ο άνθρωπος απόχτησε εφόδια για να ζήσει, ο Προμηθέας όμως, όπως λεν, σε λίγο δικάστηκε για κλοπή.

Λοιπόν, μια και ο άνθρωπος πήρε κι αυτός μερίδιο από τον κλήρο των θεών, πρώτα πρώτα αυτός μόνο απ' όλα τα ζωντανά, σαν συγγενής των θεών βέβαια, πίστεψε σε θεούς και άρχισε να χτίζει βωμούς και αγάλματα

των θεών κατόπι με την αξιοσύνη του γρήγορα σχημάτισε γλώσσα και λέξεις, συνταιριάζοντας τις συλλαβές, και βρήκε τα ρούχα και τα παπούτσια και τα σκεπάσματα και τις τροφές που δίνει η γη. Μ' αυτά λοιπόν τα εφόδια οι άνθρωποι τον πρώτο καιρό ζούσαν σκόρπιοι, πολιτείες όμως δεν υπήρχαν. Έτσι τους αφάνιζαν τα θηρία, γιατί, όπου κι αν πήγαιναν, ήταν πιο δυνατά απ' αυτούς· κι η βιοτεχνία τους τους βοηθούσε βέβαια σ' ό,τι χρειάζονταν για να βρουν την τροφή τους, όμως δεν μπορούσε να τους σώσει στον πόλεμο με τα θηρία· κι αιτία ήταν που δεν κάτεχαν ακόμη την πολιτική τέχνη, που ένα μέρος της είναι η τέχνη του πολέμου· τότε ένιωσαν την ανάγκη να συγκεντρώνονται και να χτίζουν πολιτείες, για να σωθούν. Όμως, όποτε συγκεντρώνονταν, αδικούσε ο ένας τον άλλο, μια και δεν είχαν την πολιτική τέχνη, κι έτσι πάλι σκορπίζονταν και τους έτρωγαν τα θηρία.

Τότε ο Δίας ανησύχησε μήπως χαθεί η ράτσα μας από το πρόσωπο της γης και στέλνει τον Έρμη να φέρει στους ανθρώπους την αιδώ και τη δικαιοσύνη, για να δημιουργηθούν μονιασμένες πολιτείες και δεσμοί που να δένουν με φιλία τους ανθρώπους. Όμως ρωτά ο Ερμής τον Δία με ποιόν τρόπο τέλος πάντων να δώσει στους ανθρώπους την αιδώ και τη δικαιοσύνη: «Με ποιο τρόπο, όπως έχουν μοιραστεί τα επαγγέλματα, έτσι να τις μοιράσω κι αυτές; Ξέρεις πώς έχουν μοιραστεί εκείνα: ένας γιατρός εξυπηρετεί πολύν κόσμο, το ίδιο και οι άλλοι τεχνίτες. Με τον ίδιο τρόπο να βάλω στους ανθρώπους και τη δικαιοσύνη και την αιδώ, ή να τις μοιράσω σ' όλους;». «Σε όλους, είπε ο Δίας, και ο καθένας να έχει το μερίδιό του· γιατί πώς θα σταθούν πολιτείες, αν — όπως έγινε με τα άλλα επαγγέλματα — λίγοι έχουν μερίδιο απ' αυτές; Και βάλε ένα νόμο με την σφραγίδα μου: Όποιος είναι ανίκανος να κρατήσει το μερίδιό του στην αιδώ και τη δικαιοσύνη, να τον σκοτώνουν, γιατί είναι πανούκλα της πολιτείας.»

Να λοιπόν, Σωκράτη, πώς και γιατί και οι άλλοι και οι Αθηναίοι, όταν γίνεται συζήτηση για θέμα που χρειάζεται αξιοσύνη αρχιτέκτονα ή κάποιου άλλου τεχνίτη, νομίζουν ότι λίγοι έχουν το δικαίωμα να συμβουλεύουν κι αν πάει να δώσει συμβουλή κάποιος έξω απ' αυτούς τους λίγους, χαλούν τον κόσμο, όπως λες — με το δίκιο τους, νομίζω. Όταν όμως είναι να δώσουν γνώμη για θέμα, που χρειάζεται πολιτικήν αξιοσύνη, και που πρέπει απ' την αρχή ως το τέλος να τοπραγματευθούν με δικαιοσύνη και σωφροσύνη,

δίνουν το ελεύτερο να μιλήσει ο καθένας, και μ' όλο τους το δίκιο· γιατί όλοι πρέπει να έχουν το μερίδιο τους σ' αυτή την αρετή, αλλιώς δεν στέκονται οι πολίτες. Αυτή είναι η αιτία για ό,τι συμβαίνει, Σωκράτη. Και, για να μη σου μπει στο μυαλό ότι σ' εξαπάτησα λέγοντας πως όλοι πιστεύουν πραγματικά ότι ο κάθε άνθρωπος έχει μερίδιο στη δικαιοσύνη και γενικά σε κάθε πολιτικήν αρετή, άκουσε αυτή την καινούρια απόδειξη. Δηλαδή σ' άλλα χαρίσματα — κατά τα λεγόμενά σου — αν κάποιος λόγου χάρη καμαρώνει ότι είναι καλός στο παίξιμο του αυλού η σε κάθε άλλη τέχνη, ενώ στην πραγματικότητα δεν είναι, οι άλλοι ή τον παίρνουν στο ψιλό η θυμώνουν, και οι συγγενείς του τον παίρνουν κατά μέρος και τον συμβουλεύουν, σαν να είναι τρελός. Το αντίθετο όμως συμβαίνει με τη δικαιοσύνη και τις άλλες πολιτικές αρετές: πες ότι ξέρουν πώς κάποιος είναι άδικος· ε, μολοντούτο, αν αυτός λέει την αλήθεια για το άτομό του μπροστά σ' όλον τον κόσμο, αυτό το οποίο στην προηγούμενη περίπτωση το θεωρούσαν φρονιμάδα — το να λέει κανείς την αλήθεια — τώρα το θεωρούν τρέλα· και λένε ότι όλοι πρέπει να ισχυρίζονται πως είναι δίκαιοι — είναι δεν είναι — διαφορετικά, ότι είναι τρελός αυτός που δεν παριστάνει τον δίκαιο. Τόσο πολύ είναι απαραίτητο όλοι χωρίς εξαίρεση να έχουν με κάποιο τρόπο το μερίδιο τους σ' αυτήν ή, στην αντίθετη περίπτωση, ν' αποκλειστούν από την κοινωνία.

Λοιπόν, πάνω στο ότι οι Αθηναίοι δέχονται με τον πιο φυσικό τρόπο να τους συμβουλεύει ο καθένας για πράγματα που έχουν σχέση μ' αυτήν την αρετή, επειδή πιστεύουν ότι όλοι έχουν το μερίδιο τους σ' αυτήν, αυτά είχα να πω. Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να αποδείξω τούτο: ότι δηλαδή πιστεύουν πως αυτήν δεν μας την δίνει η φύση η ή τύχη αλλά μπορεί να διδαχτεί και να γίνει κτήμα ύστερ' από φροντίδες, σ' όποιον την κάνει κτήμα του. Γιατί, για όσα ελαττώματα πιστεύουν οι άνθρωποι ότι οι όμοιοί τους τα έχουν από τη φύση ή από την τύχη, κανένας δεν θυμώνει ούτε τους δίνει συμβουλές ή μαθήματα, ούτε τιμωρεί αυτούς που τα έχουν, για να πάψουν να είναι τέτοιοι, αλλά τους συμπονούν· έτσι, ποιος είναι τόσο άμυαλος, ώστε να τολμήσει να κάμει κάτι τέτοιο στους άσχημους, τους κοντούληδες ή τους αρρωστιάρηδες; Επειδή βέβαια ξέρουν, νομίζω, ότι η φύση ή η τύχη δίνουν στους ανθρώπους τα χαρίσματα και τ' αντίθετά τους. Αν όμως κάποιος δεν έχει τα προτερήματα, που κατά την κοινή αντίληψη οι άνθρωποι τ' αποχτούν με φροντίδα και άσκηση και διδασκαλία, αλλά έχει τ'

αντίθετά τους ελαττώματα, σ' αυτή την περίπτωση έχουμε θυμούς, τιμωρίες και συμβουλές. Σ' αυτά τα τελευταία ελαττώματα ανήκουν η αδικία και η ασέβεια, και με δυο λόγια καθετί το αντίθετο με την πολιτική αρετή. Λοιπόν σ' αυτές τις περιπτώσεις ο καθένας θυμώνει με τον άλλον ή του δίνει συμβουλές, ολοφάνερα επειδή έχει τη γνώμη ότι η αρετή μπορεί να γίνει κτήμα με φροντίδα και διδασκαλία. Γιατί, αν θέλεις να σκεφτείς ποια σημασία μπορεί να έχει η τιμωρία των αδικητών, Σωκράτη, η καθημερινή ζωή θα σου δείξει ότι οι άνθρωποι πιστεύουν πως η αρετή μπορεί να μεταδοθεί. Γιατί ποιος τιμωρεί τους αδικητές, στρέφοντας τη σκέψη του σ' αυτό κι αυτό έχοντας κίνητρο: το ότι έκαμαν το αδίκημα; (μη λογαριάζεις εκείνον που τιμωρεί ασυλλόγιστα, σαν θηρίο). Αντίθετα, εκείνος που έχει έγνοια να τιμωρήσει μυαλωμένα, δεν τιμωρεί για το αδίκημα που έγινε και πάει — γιατί ό,τι έγινε δεν ξεγίνεται — αλλά προνοώντας για το μέλλον, για να μην αδικήσει άλλη φορά ούτε ο ίδιος ο αδικητής ούτε άλλος κανείς απ' όσους είδαν την τιμωρία του· με το να σκέφτεται λοιπόν έτσι, σκέφτεται ότι η αρετή μπορεί να διδαχτεί· όπως και να 'χει, σκοπός της τιμωρίας είναι η φοβέρα. Άρα όλοι, όσοι τιμωρούν και στη δημόσια και στην ιδιωτική ζωή, αυτή τη γνώμη έχουν. Έτσι και οι άλλοι άνθρωποι και πρώτοι απ' όλους οι Αθηναίοι, οι συμπολίτες σου, τιμωρούν αυτούς που νομίζουν ότι κάνουν αδικήματα, και για να βρει το δίκιο του ο αδικημένος και για να πληρώσει ο αδικητής. Απ' αυτό βγαίνει ότι οι Αθηναίοι είναι απ' εκείνους που πιστεύουν ότι η αρετή μπορεί και να διδαχτεί και να μεταδοθεί. Τώρα μου φαίνεται πως σου δόθηκε ικανοποιητική απόδειξη, Σωκράτη, ότι καλά χάνουν οι συμπολίτες σου και αφήνουν να τους δίνει συμβουλές πάνω σε θέματα της πολιτείας και ο χαλκιάς και ο τσαγκάρης, και ότι πιστεύουν πως η αρετή μπορεί να διδαχτεί και να μεταδοθεί.

Ωστόσο μένει ακόμα η απορία που έχεις για τους άξιους ανθρώπους: τέλος πάντων γιατί οι άξιοι άνθρωποι όλα τ' άλλα, που είναι στα χέρια των δασκάλων, τα μαθαίνουν στα παιδιά τους και τα κάνουν παντογνώστες, όμως στην αρετή, όπου οι ίδιοι τους ξεχωρίζουν, δεν τα κάνουν ανώτερα από τον άλλο κόσμο; Πάνω σ' αυτό δεν θα σου πω πια ένα μύθο, Σωκράτη, άλλα ένα λόγο. Λοιπόν κάνε αυτόν το συλλογισμό: υπάρχει άραγε η δεν υπάρχει ένα ορισμένο πράγμα, που σ' αυτό οπωσδήποτε πρέπει όλοι οι πολίτες να έχουν μερίδιο, αν βέβαια είναι να σταθεί η

πολιτεία; Εδώ βρίσκεται η λύση αυτής της απορίας σου, και πουθενά άλλο. Γιατί αν αληθινά υπάρχει αυτό το ένα, και αυτό δεν είναι ούτε του ξυλουργού ούτε του χαλκιά ούτε του κεραμιδά η τέχνη, αλλά η δικαιοσύνη και η σωφροσύνη και η οσιότητα — που όλα μαζί μ' ένα όνομα τα λέω αρετή του ανθρώπου — αν αυτό είναι εκείνο, στο οποίο πρέπει όλοι να έχουν το μερίδιό τους, κι ο καθένας σ' αυτό να βασίζεται, αν θέλει και κάτι άλλο να μάθει η να κάμει, και όχι να το παραμερίζει· αλλιώς πρέπει να συμβουλευόμαστε και να τιμωρούμε όποιον δεν έχει το μερίδιό του σ' αυτό, είτε είναι παιδί είτε άντρας είτε γυναίκα, ώσπου να γίνει καλύτερος με την τιμωρία, κι αν πρέπει να πετάμε έξω από τις πολιτείες και να σκοτώνουμε — μια και δεν παίρνει γιατρεία — όποιον δεν βάζει μυαλό με τις τιμωρίες και τις συμβουλές· αν λοιπόν όλ' αυτά είναι έτσι, και ενώ έτσι τα κανόνισε η φύση, οι άξιοι άντρες μαθαίνουν στα παιδιά τους όλα τ' άλλα, αυτό όμως όχι, βάλε με το νου σου πόσο παράξενα φέρνονται στην περίπτωση αυτή οι άξιοι. Γιατί αποδείξαμε ότι και στη δημόσια και στην ιδιωτική τους ζωή πιστεύουν ότι αυτό μπορεί να διδαχτεί. Και την ώρα που μπορεί να διδαχτεί και να καλλιεργηθεί, τα άλλα βέβαια τα μαθαίνουν στα παιδιά τους, που — κι αν δεν τα μάθουν — κανείς νόμος δεν τα τιμωρεί με θάνατο, κι από την άλλη, εκεί που ο νόμος τιμωρεί με θάνατο και μ' εξορία τα παιδιά τους — αν δεν μάθουν κι αν δεν καλλιεργηθούν στην αρετή — και, σαν να μην έφτανε αυτό, με δήμευση της περιουσίας και, ας το πούμε έτσι με δυο λόγια, με ξερίζωμα της γενιάς, τι λες, αυτό δεν τους το μαθαίνουν και σ' αυτό δεν αφιερώνουν όλες τους τις φροντίδες; Γίνεται να πιστεύεις κάτι τέτοιο, Σωκράτη;

Αρχίζουν από τότε που τα παιδιά τους είναι μικρά και, όσο αυτοί βρίσκονται στη ζωή, τα διδάσκουν και τα συμβουλεύουν. Από τη στιγμή κιόλας που το παιδί καταλαβαίνει τι του λένε, και η παραμάνα και η μητέρα και ο παιδαγωγός κι ο πατέρας ακόμη πασχίζουν για τούτο: με ποιον τρόπο το παιδί θα γίνει αφεγάδιαστο· έτσι το διδάσκουν και του εξηγούν, ότι το ένα είναι δίκαιο, το άλλο άδικο, το ένα ωραίο το άλλο άσχημο, το ένα όσιο, το άλλο ανόσιο — και τα πρώτα να τα κάνεις, τα δεύτερα να μην τα κάνεις. Κι αν το παιδί υπακούει με τη θέλησή του, πάει καλά· ειδάλλως σαν βέργα που στραβώνει και καμπουριάζει το σιάζουν με φοβέρες και ξυλιές. Αργότερα το στέλνουν στο δάσκαλο, που του παραγγέλνουν να δώσει

πολύ περισσότερη προσοχή στην καλή διαγωγή του παιδιού παρά στα γράμματα και την τέχνη της λύρας. Με τη σειρά τους οι δάσκαλοι γι' αυτό φροντίζουν. Και όταν πια τα παιδιά μάθουν γράμματα και είναι σε θέση να καταλαβαίνουν τα όσα βλέπουν γραμμένα — όπως τότε τα λόγια —, οι δάσκαλοι τα βάζουν όρθια από τη θέση τους να διαβάζουν ποιήματα καλών ποιητών και τ' αναγκάζουν να τα μαθαίνουν απ' έξω. Μες στα ποιήματα αυτά βρίσκει κανείς ένα σωρό συμβουλές κι ένα σωρό διηγήσεις και παινήματα και ύμνους για τους ενάρετους ανθρώπους του παλιού καιρού, για να τους ζηλέψει το παιδί και να τους μιμηθεί και να λαχταρήσει να τους μοιάσει. Απ' τη μεριά τους πάλι οι δάσκαλοι της λύρας κάτι παρόμοιο κάνουν, δηλαδή κάνουν ό,τι μπορούν, για να γίνουν οι νέοι φρόνιμοι και να μην κάνουν κανένα κακό· κοντά σ' αυτά, αφού τους μάθουν την τέχνη της λύρας, στη συνέχεια τους διδάσκουν ποιήματα καλών ποιητών, διαφορετικών από τους προηγούμενους — των λυρικών ποιητών — ταιριάζοντας τη μουσική τους στη φωνή της λύρας· έτσι υποχρεώνουν τους ρυθμούς και τις αρμονίες να συγγενέψουν με την ψυχή του παιδιού, ώστε να γίνουν και πιο ήμερα και χρήσιμα στα λόγια και στις ενέργειές των, με το να ποτιστούν με το ρυθμό και την αρμονία· γιατί η ζωή του ανθρώπου σε κάθε εκδήλωσή της έχει ανάγκη από ρυθμό και αρμονία. Λοιπόν σαν να μην έφταναν όλα αυτά, τα στέλνουν ακόμα και στους γυμναστές, για να κάμουν κορμί δυνατότερο, κι έτσι το μυαλό τους το φωτισμένο να έχει βοηθό, και να μην αναγκάζονται να δείχνουν δειλία στους πολέμους και στις άλλες πράξεις, επειδή το σώμα τους προδίνει. Κι αυτά τα κάνουν με το παραπάνω εκείνοι που έχουν στη διάθεσή τους περισσότερα μέσα· και τα περισσότερα μέσα τα διαθέτουν οι πιο πλούσιοι. Αυτών λοιπόν οι γιοι πρώτοι πρώτοι απ' τα παιδιά της ηλικίας τους αρχίζουν να πηγαίνουν στο σχολείο και σταματούν τις σπουδές χρόνια αργότερα από τους άλλους. Κι όταν πια φύγουν από τα χέρια των δασκάλων, η πολιτεία με τη σειρά της τα αναγκάζει να μάθουν τους νόμους και να ζουν σύμφωνα μ' αυτούς, για να μην κάνει το καθένα του κεφαλιού του, αλλά ακριβώς όπως οι δάσκαλοι (για τα παιδιά που ακόμα δεν τα καταφέρνουν στο γράψιμο) πρώτα με το κοντύλι χαράζουν απαλές γραμμές, και κατόπι τους δίνουν την πλάκα και τα υποχρεώνουν να γράφουν καταπώς τους δείχνουν οι γραμμές, έτσι και η πολιτεία χαράζει τους νόμους, που τους βρήκαν οι καλοί νομοθέτες του παλιού καιρού· τα αναγκάζει και να δίνουν και να παίρνουν διαταγές

σύμφωνα μ' αυτούς. Όποιος όμως παραστρατίσει απ' αυτούς, τον τιμωρεί, και η τιμωρία αυτή και στην πόλη σας αλλά και σε πολλά άλλα μέρη ονομάζεται ευθύνες, γιατί η τιμωρία φέρνει τον παραβάτη στον ευθύ δρόμο. Οικογένεια και πολιτεία λοιπόν τόση φροντίδα δείχνουν για την αρετή — και σένα δεν το χωρεί το μυαλό σου, Σωκράτη, και αναρωτιέσαι αν η αρετή μπορεί να διδαχτεί; Πολύ περισσότερο θα 'πρεπε να σαστίζεις, αν δεν μπορούσε να διδαχτεί — όχι τώρα.

Μια κι έτσι έχουν τα πράγματα, γιατί από πολλούς άξιους πατέρες βγαίνουν παιδιά παρακατιανά; Άκουσε ποιαν εξήγηση δίνω: αν τα όσα είπα παραπάνω είναι σωστά (δηλαδή ότι δεν πρέπει κανένας να μένει αμέτοχος σ' αυτό το πράγμα, την αρετή, αν είναι να σταθεί μια πολιτεία), δεν έχει θέση καμιά απορία. Γιατί, αν η άποψή μου βρίσκεται κοντά στην αλήθεια — και δεν υπάρχει άποψη πιο κοντά στην αλήθεια απ' αυτήν — διάλεξε οποιοδήποτε άλλο επάγγελμα η μάθημα και σκέψου: Ας υποθέσουμε ότι, αν δεν γινόμασταν όλοι αυλητές, ο καθένας μας όπως μπορούσε, θα ήταν αδύνατο να σταθεί μια πολιτεία· ποιος τότε δεν θα προσπαθούσε να διδάξει αυτή την τέχνη στον καθένα και στο σπίτι και δημόσια, και ποιος δεν θα μάλωνε εκείνον που θα έπαιζε άσχημα τον αυλό; ποιος θ' αρνιόταν να τη μεταδώσει — όπως καληώρα ποιος αρνιέται και ποιος κρατά κρυφούς τους γραφτούς και τους άγραφους νόμους, όπως τα μυστικά από τις άλλες τέχνες; (γιατί ο καθένας μας, νομίζω, έχει κέρδος από τη δικαιοσύνη και την αρετή του άλλου· γι' αυτό κι ο καθένας μας στον καθένα με προθυμία και λέει και διδάσκει τους γραφτούς και τους άγραφους νόμους). Αν λοιπόν υποθέσουμε ότι και στην τέχνη του αυλού με τον ίδιο τρόπο είχαμε όλη την προθυμία και την απλοχεριά να δίνουμε μαθήματα ο ένας στον άλλο, πιστεύεις, Σωκράτη, ότι τα παιδιά των άξιων αυλητών θα είχαν περισσότερες πιθανότητες να βγουν άξιοι αυλητές απ' ό,τι τα παιδιά των παρακατιανών; η γνώμη μου είναι ότι όχι — αλλά εκείνου που ο γιος έτυχε να γεννηθεί πιο προικισμένος για αυλητής, θα ξεχώριζε και θ' αποχτούσε φήμη· το παιδί όμως εκείνου που το αδίκησε η φύση, θα 'μενε στην αφάνεια. Και πολλές φορές από άξιον αυλητή θα έβγαινε γιος παρακατιανός, πολλές φορές πάλι από παρακατιανόν άξιος· όπως και να 'χε όμως, όλοι θα ήταν αρκετά καλοί αυλητές απέναντι στους ανίδεους κι αυτούς που έχουν μεσάνυχτα από την τέχνη του αυλού. Πίστεψε ότι κάτι

ανάλογο συμβαίνει και στην περίπτωση μας· πάρε όποιον νομίζεις τον πιο άδικο απ' όλους όσοι μεγάλωσαν ανάμεσα σ' ανθρώπους που ζουν με νόμους· ε λοιπόν, τούτος είναι δίκαιος και δάσκαλος πάνω σ' αυτό, αν είχαμε να τον συγκρίνουμε με ανθρώπους που δεν έχουν ούτε μόρφωση ούτε δικαστήρια ούτε κανέναν τρόπο επιβολής, που να τους επιβάλλει απ' το πρωί ως το βράδυ να φροντίζουν για την αρετή — άλλα αν ήταν τίποτα άγριοι, σαν κι αυτούς που παρουσίασε ο Φερεκράτης ο ποιητής στο θέατρο πέρσι, στη γιορτή των Ληναίων. Αλήθεια, αν πέσεις μέσα σε τέτοιους ανθρώπους, σαν εκείνους τους μισανθρώπους που αποτελούσαν το χορό της κωμωδίας, θα 'λεγες «δόξα σοι ο θεός!» συντυχαίνοντας τον Ευρύβατο και τον Φρυνώνδα και θα στέναζες νοσταλγώντας την κακοψυχία των ανθρώπων του τόπου μας. Αλλά τώρα κάνεις τον δύσκολο, Σωκράτη, γιατί όλοι είναι δάσκαλοι της αρετής — καθένας κατά τη δύναμή του — και σου φαίνεται ότι κανένας δεν είναι. Να, είναι σαν να ψάχνεις ποιος διδάσκει την ελληνική γλώσσα· θα παρουσιαζόταν κανείς; ή πάλι ψάξε να βρεις, φαντάζομαι, ποιος θα δίδασκε στα παιδιά των μαστόρων μας την ίδια τους την τέχνη, που βέβαια την έχουν μάθει από τον πατέρα τους, όσο μπορούσε ο πατέρας κι οι φίλοι του πατέρα που είναι του σιναφιού του· πιστεύω ότι δεν είναι εύκολο να βρεθεί δάσκαλος τους, Σωκράτη, που να τους μάθει περισσότερα, ενώ είναι το ευκολότερο πράγμα να βρεθεί για τους ανίδεους· το ίδιο συμβαίνει και με την αρετή και μ' όλα τ' άλλα. Άρα πρέπει να 'μαστε ευχαριστημένοι, αν βρίσκεται κάποιος κάπως ανώτερος από μας στο να φέρνει τους άλλους πιο κοντά στην αρετή. Λοιπόν πιστεύω πώς κι εγώ είμαι ένας απ' αυτούς — και ότι μπορώ να βοηθήσω έναν άνθρωπο να γίνει καλός και αγαθός, καλύτερα από κάθε άλλον, και ότι μου αξίζει ο μισθός που ζητώ και ακόμη μεγαλύτερος, έτσι που και ο μαθητής ο ίδιος να το παραδέχεται. Για τούτο κοίταξε πώς κανόνισα τον τρόπο της είσπραξης του μισθού: όταν ένας μαθητής τελειώνει τις σπουδές του κοντά μου, πληρώνει αμέσως τα χρήματα που του ζήτησα, αν θέλει· αν όχι, πηγαίνει σ' ένα ναό, ορκίζεται πόσα χρήματα κατά τη γνώμη του αξίζουν τα μαθήματα μου, και τόσα αφήνει για πληρωμή.

Τέτοιο μύθο και λόγο είχα να σου πω, Σωκράτη, μου είπε, για να καταλάβεις ότι η αρετή μπορεί να διδαχτεί και ότι αυτήν τη γνώμη έχουν οι Αθηναίοι· τώρα λοιπόν δεν πρέπει ν' αναρωτιέσαι πώς από άξιους πατέρες

βγαίνουν παιδιά παρακατιανά κι από παρακατιανούς άξια· δες, και τα παιδιά του Πολυκλείτου, συνομήλικοι με τον Πάραλο κι αυτόν εδώ τον Ξάνθιππο, δεν αξίζουν τίποτα κοντά στον πατέρα τους, όπως και άλλα παιδιά άλλων τεχνιτών. Όσο γι' αυτούς εδώ, ας μη βιαστούμε ακόμη να τους κατηγορήσουμε· μπορούμε να έχουμε ακόμη ελπίδες σ' αυτούς· γιατί είναι νέοι.

